

„Produktív szociálpolitika a visszacsatolt északi és keleti területeken II.

HÁMORI PÉTER

A honvédség 1940-es kelet-magyarországi, partiumi és észak-erdélyi bevonulása után (mely területeket a továbbiakban a rövidség okán csak Észak-Erdélynek fogunk hívni) sok szempontból hasonló nehézségekkel kellett a katonai közigazgatásnak szembenéznie, mint amiket a Felvidéken két évvel korábban több-kevesebb sikerrel megoldott. Ezek azonban csak természetükben hasonlítottak az előbbiekre, méreteik sokkal hatalmasabbak voltak. A román hadsereg alakulatai a mozgósítás hónapjai alatt sok helyütt felélték a lakosság élelmiszer-tartalékait. Kivonulásukkor is lényegesen nagyobb károkat okoztak az állami, törvényhatósági, községi, sőt magánvagyonokban is. A hiányok mértékét jelzi, hogy Bárossy bukaresti magyar követ jelentésében még olyan árucikkekből is sok vagon tétel sürgős tartalékolását és átszállítását javasolta, mint a só és a tűzifa, jóllehet éppen e két terméket korábban a román főhatalom alatti Erdélyből importálta az anyaország. Az ellátás megszervezését ismét a Hangya-szövetkezetre akarták bízni, ám gondot jelentett, hogy az észak-erdélyi szövetkezetek egyáltalán nem akartak alárendelni magukat a budapesti központnak.

Már a határ meghúzásának pillanatában lehetett tudni, hogy annak kijelölése is számos probléma forrása lesz. Így például Kolozsvár élelemellátó területeinek nagy részét Romániának ítélték, míg a korábban áruikat román oldalon maradt Brassóba szállító háromszéki gazdák felvevőpiac nélkül maradtak. Az évi 340 000 mázsa (!) gabonadeficittel küzdő Székelyföld vasúton csak egy román oldalra átlépő vonalon keresztül volt megközelíthető. (A kérdést végül az 1942-re több műszaki bravúrral megépített Szeretfalva–Déda vasútvonal oldotta meg.) A visszacsatolt terület gazdasági szerkezete is meglehetősen elavult volt: míg az anyaországban 1000 lakosra 77,2 ipari alkalmazott esett, addig ez az arány Észak-Erdélyben mindössze 26,1 főt tett ki. Nehéz helyzetet idézett elő a menekültek nagy száma is.

A felálló katonai közigazgatás az eltérések ellenére a Felvidéken megalkotott szociális ellátóhálózatot igyekezett bevezetni az észak-erdélyi területeken is, Erdélyi Szociális Szervezet néven. A szociális megbízottak többsége is az északi, 1938-ben visszacsatolt

területekről került átirányításra, ami az ottani, meglehetősen magas színvonalú szociális közigazgatásra nemegyszer súlyos csapást mért. A szociális megbízottak alacsony száma miatt átmenetileg arra törekedtek, hogy legalább a vármegyei székhelyeken működjön egy-egy. Az alacsony úttalány és rossz közlekedési lehetőségek mellett gondokat okozott, hogy a helyi katonai parancsnokok olykor határozottan akadályozták a megbízottak általuk feleslegesnek ítélt munkáját. Egyes vármegyékben és Kolozsváron felmerült, hogy a Magyar Népközösségnek, a romániai magyarság 1938 utáni egyetlen legális érdekképviselői szervének a helyi szervezeteit, az úgynevezett Tízese Szervezeteket használják fel szociális munkára. A katonai közigazgatás azonban ebben a kérdésben is merev elutasító álláspontot képviselt, mert a Népközösséget a román kormány által életre hívott bábszervezetnek tekintették. Végül Teleki, hogy ne súlyosbítsa a meglévő ellentéteket, 1940. szeptember közepén úgy határozott, hogy a felvidéki és anyaországi mintára a Nép- és Családvédelmi Bizottságokat Észak-Erdélyben is életre kell hívni, legalábbis papíron új szervezetként: a tagok legtöbbször úgyis a Népközösségben szociális munkát folytató személyekből, a helyi jótékony egyesületek és egyházak vezetőiből kerültek ki. Teleki intenciói szerint a román egyesületekkel, egyházakkal „egyelőre nem kellett felvenni a kapcsolatot. Ez az együttműködés azonban később is elmaradt, részben a magyar – a katonai és a nyomába lépő polgári – közigazgatás érdektelensége folytán, részben, mert húsz év kisebbségi sérelmei után a Nép- és Családvédelmi Bizottságok tagjai általában nem sürgették a rendelkezésre álló szűkös készletek megosztását. Szerepet játszott ebben az is, hogy az 1920-as földreformkor elsősorban román parasztok kapták meg a kisajátított földeket, ami szociális helyzetüket lényegesen javította. További tényező volt a románság vezetőinek, különösen a papságnak az ellenállása. A jelenség főleg a visszatért magyar főhatalom második évétől volt általánosnak mondható: 1940 őszén még pl. Maros-Torda vármegye több román községe terjedelmes és részletes munkatervet készített a falu szegényeinek segélyezése, vagy hosszabb távú mezőgazdasági fejlesztése, villamosítása ügyében.

A kormányzat Észak-Erdély, de különösen a Székelyföld tekintetében kétirányú politikát folytatott: egyfelől egy általános területfejlesztést, melynek az iparügyi és a földművelésügyi miniszter volt a felelőse, és a Belügyminisztérium irányítása mellett szorosan vett szociálpolitikát. Utóbbi az első hónapokban szinte kizárólag segélyezésre és a legnagyobb hiányok pótlására irányult. A fedezetet Budapest ezúttal nem gyűjtésből szándékozta fedezni (úgy gondolták

ugyanis, hogy a társadalom adakozókészségét a Magyar a Magyarért Mozgalom már túlságosan kimerítette). Ehelyett nagyszabású hitelfelvételt szerveztek. Az akció sikere érdekében egyfelől kedvező kamatozást ajánlottak fel a pénz- és iparvállalatok számára, másfelől nyereményekkel csábították a szélesebb közönséget. A vállalkozások által lejegyzett kölcsön összesen 162 676 900 pengőt tett ki. A páratlanul magas összeget a kormányzat azonban nem szociálpolitikára, hanem általános területfejlesztésre fordította. ¶

1940–1941 tele a szociális megbízottak és a közellátás irányítóinak erőfeszítései ellenére Észak-Erdély sok vidékén nélkülözésekkel, de legalábbis komoly élelmiszerhiánnyal volt jellemezhető. Korántsem csak a Székelyföldre volt ez igaz (sőt, ott nemegyszer jobb is volt a helyzet): Szilágy vármegyében több héten keresztül a fejenként és naponta 20 dkg-ra leszállított kenyérfejadagot sem tudták biztosítani. Az áruhiány 1941-ben sem csökkent: ötven éve ekkor volt a legrosszabb a termés. Emellett számos más körülmény, mint például a megemelt és román időkkel ellentétben nem megvesztegethető adóügyi személyzet által rendszeresen beszedett adók, illetve a munkanélküliség is komoly nehézségeket okozott a lakosságnak. A hatóságok elsősorban a hagyományos, az anyaországban bevált – vagy legalábbis hivatalosan beválnak tekintett – technikákat alkalmazták: államsegélyen vagy kölcsönökön nagyszabású köz- és ínségmunkákat szerveztek. A városokban a középítkezések mellett igyekeztek munkával ellátni a kisiparosokat, termékeiket pedig a szociális tevékenység – gyermekfelruházás, cipősegélyek – során hasznosították. Szükségmegoldásként a nagyvállalatok élére a termelés mielőbbi megindítása érdekében katonai parancsnokokat helyeztek, azonban utóbbiak hozzá nem értésük miatt sok esetben inkább károkat okoztak.

¶

A rendszeres szociális tevékenységre, a „produktív szociálpolitikára való áttérés a nehézségek miatt Észak-Erdélyben csak 1941 őszén történt meg. Az egyes területek között azonban hatalmas különbségek keletkeztek. A Székelyföldön és a nyugatabbra fekvő vármegyékben az ONCSA gyökeresen másféle tevékenységet folytatott. A négy székely megyében elsősorban, fafeldolgozásra, a házipar felfuttatására és a mezőgazdaság részbeni gépesítésére hoztak létre üzemeket. A fánál a foglalkoztatáson túl az ország többi részén elhelyezkedő Közjóléti Szövetkezetek anyagellátásában, népies bútorok juttatásánál is komoly szerepet kaptak az észak-erdélyi ONCSA-üzemek. A háziipar esetében elsősorban a kender- és lentermelést és annak téli, otthoni feldolgozását igyekeztek

elősegíteni. Evvel a család jövedelmét akarták fokozni, de nem volt mellékes cél a hagyományos népi ipar (és ezzel a hagyományos társadalomkép) megmentése és az sem, hogy legalább ezt a területet kivonják a közellátás gondjai alól. Az ebből a szempontból kiemelten kezelt Csíkban 16 kisebb ipari üzem hoztak létre, elsősorban kender- és lenáztatókat; ugyanezt Háromszékben, Rétyen egy 800 000 pengőbe került nagyüzemmel oldották meg. A termékeknek felvevőpiacot mindenekelőtt a honvédség jelentett, de szállítottak egészségügyi és szociális intézményeknek és Németországba is. A négy székely megyében és más erdélyi területeken létesített bértraktor-üzemek nem csak a magasabb színvonalú földművelést szolgálták, hanem a román kivonulás előtt rekvirált lovakat igyekeztek pótolni. ¶

A Székelyföld városai – Szászrégen kivételével, ahol az ONCSA gyakorlatilag nem létezett – kamatmentes kölcsönöket vettek fel a vármegyei Nép- és Családvédelmi Alapokból, közmunka és városfejlesztés céljára. A négy megye legtöbb községében szerveztek nyári napközit, ahol csekély térítés ellenében vagy ingyenesen étkezést is biztosítottak; az akció fedezetét ismét az ONCSA biztosította. Szemben más magyarországi területekkel, nagyon magas volt a „vissza nem térülő kiadások aránya. A négy- és többgyermekes, megélhetésükben veszélyeztetett családok igen magas százaléka kapott az ONCSA-tól juttatást (Csíkban 1940–1942 között 72,2%-uk, szemben az átlagosnak mondható Fejér megyei 19,1 és bars-honti 17,6%-kal), a segélyek átlagos összege azonban lényegesen az országos szint alatt maradt. Úgy tűnik, a juttatást eszközlő szervek valójában karitatív akciókat folytattak, a nagy szükség miatt szembefordulva az ONCSA eredeti szándékaival. A területen a magyarországi szegény nagycsaládok 6,13%-a lakott, míg a kölcsönökre szánt országos összeg 4,87%-kát használhatták fel ezekben a vármegyékben, ami arra utal, hogy az ONCSA működése nyomán a Székelyföld inkább háttérbe szorult. Csíkban és Háromszék megyében a kölcsönök legnagyobb része, 89,48%-a valójában azonnal kiutalt élelmiszersegélyt jelentett. ¶

A székelyföldi szociálpolitikáról eddig felvázolt, részben kedvezőtlen képet némileg árnyalja, ha figyelembe vesszük, hogy a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége milyen kiterjedt székelyföldi tevékenységet folytatott – ám a fajtehén, ló- és gépakciónál a szociális cél általában háttérbe szorult. A házépítések elmaradásának okát pedig egy 1941-es jelentésből ismerhetjük meg. E szerint e tájon nem volt gyakori, hogy a falusi szegénység más házában lakjon, komoly gondot inkább a lakások egészségtelensége

okozott. Ezt azonban a korban legalább annyira tartották építésrendészeti ügynek, mint szociális problémának. (A négy megye falvaiban összesen 156, míg három városban 76 vagy 78 – részben iker – ház épült 1944-ig. Ugyanakkor – részben a közvélemény sürgetésére – Csík megye összesen 180 hold építési telket szerzett meg 1943–1944-ben, amiken az építést a következő évben szándékoztak elkezdni. Ekkora területen a szabályok szerint összesen 540 ház épülhetett volna fel.) ¶

Az északi, román többségű Máramaros vármegye még a Székelyföldhöz képest is háttérbe szorult az ONCSA tevékenységében: jóllehet a tízezer lakosra számított szegény nagycsaládok aránya itt volt az országban a legmagasabb (2151), számuk pedig a vármegyék ilyen családjainak 2,78%-át tette ki, az országos költségekből a vármegye mindössze 0,48%-ot kapott. (Ha az egyeseknek adható kölcsönök fedezete mellé a gyermekvédelmi, népelelmezési, háziipari és egyéb támogatási formákra folyósított összegeket is számba vesszük, az eredmény 1,20%, de az aránytalanság így is szembetűnő). A terület elhanyagolásának háttérében elsősorban nemzetpolitikai célokat lehet fölfedezni. Mind Máramarosban, mind Szilágy, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód nemzetiségi többségű területein az ONCSA bizonyos szórványgondozó szerepet is betöltött, amennyiben a Közjóléti Szövetkezetek elsősorban azokban a falvakban juttattak támogatásokat, ahol magyar közösségek éltek. Az ilyen helyeken a vármegyei szociális gondozónő általában nem volt képes ellátni a jogszabályokban előírt pedagógiai, gondozási szerepét, emiatt a helyi munkaközösségekre fokozott szerep várt. ¶

Szintén nemzetpolitikai célokat szolgált a máramarosi székely telepítés, amikor 1943–1944-ben először 122, később több mint 400 favágót akartak az Avas hegységbe áttelepíteni, részben az onnan bevonultatott román munkaerő pótlására. Az összesen több mint 800 000 pengőt igénylő akciót megkezdték ugyan, néhány családot házhoz, kerthez és földhöz juttattak, de pontos számuk nem ismert. ¶A visszacsatolt észak-erdélyi területek közül a nyugaton elhelyezkedő Szatmár és részben Bihar vármegyék, valamint Szatmárnémeti, Nagybánya és Kolozsvár voltak azok a területek, ahol a „produktív szociálpolitika komolyabb eredményeket tudott felmutatni. Szatmárban üzemek sorát létesítették, elsősorban fűz-, cirok-, csuhé- és fafeldolgozásra, építőanyag-gyártásra. Ebben a megyében a Közjóléti Szövetkezet számottevő földjuttatási, telepítési tevékenységet is folytatott, részben elővásárlás útján megszerzett területeken, részben 1942 után a zsidóktól kisajátított,

5 holdnál kisebb parcellákon. Minden korábbtól eltérően ez a földhöz juttatási akció az egzisztenciateremtésen túl egyben szocializációs programot is jelentett. Szatmárnémetiben az 1941 és 1944 között, összesen 112 házzal ország két legnagyobb ONCSA-telepét építették meg. ¶

A kolozsvári kísérlet, mely a Népközösség már említett Tíz Szervezetének újjáteremtésével kezdődött, elsősorban társadalomszervezési elvei révén alkotott maradandót. A városi kerületeket tizedekre felosztva egyfelől a szociálpolitikát akarták hatékonyabbá tenni (megtalálva olyan rászorulókat, akik maguktól nem jelentkeztek volna a támogatásért, s egyben megakadályozva a jogosulatlan igénybevételt), másfelől a kultúrához juttatás útján a lakosság szegényebb rétegeinek magyar öntudatát kívánták erősíteni, harmadrészt pedig a társadalmi osztályokon és rétegeken átnyúló szolidaritásra akarták nevelni a helybéli magyar társadalom egészét. Mindebből az első és valószínűleg a második célt sikerült is elérni, arra viszont, hogy a harmadik kérdésben mekkora sikerrel jártak, igen eltérőek a vélemények. ¶ Nagybányán az ONCSA tevékenysége nemcsak a város, hanem a helyi üzemek és bányák szociálpolitikai tevékenységével is szervesen összeforrott; mint másutt, az itteni bányászok és munkások körében is összekapcsolták a szociális megsegítést, a szociális nevelést a nemzeti irányú és politikai propagandával. Itt azonban az ONCSA által finanszírozott népfőiskola útján mindezt igen magas színvonalon vitték végbe.

Összegzés ¶

Ha a „produktív szociálpolitikának” nevezett eljárások felvidéki, kárpátaljai és észak-erdélyi eredményeit vizsgáljuk, mindegyik terület közös jellemzőjeként mutathatunk rá arra, hogy az ONCSA különösen csoportos házépítkezései során sikerrel kapcsolta össze a szociális pedagógiát a szociális megsegítéssel. A segélyezett viselkedési mintái, különösen a munkavállalás és az iskoláztatás területén jelentősen megváltoztak, és erőteljesen különböztek korábbi, pauperizált környezetüktől. Magyarságukat – azon települések kivételével, ahonnan elűzték, vagy a „lakosságcsere” folyamán kitelepítették őket – általában máig megőrizték. Csoportkohéziójukat jellemzi az egymás közti házasságok magas száma és a máig megtapasztalható szolidaritás számos formája. Ugyanakkor nem mindig sikerült a település – különösen a városok – társadalmába való integrálásuk. A középosztályi „nevelők” által elébük állított viselkedési

formákat többnyire (részben kényszerből) követték, de a gyámkodásnak érzett és valóban gyakorta paternalisztikus eljárások miatt az ideológiai jellegű nevelést általában elutasították. Jól jelzi ezt, hogy az ország ONCSA-telepeinek lakói körében a vallásosság – pontosabban templomba járás – 1945 után valamivel alacsonyabb arányú volt, mint korábbi, továbbra is pauper környezetükben. (Ilyen eltérést Észak-Erdélyben nem sikerült kimutatni, de ez nem a nevelési folyamat sikeresebb voltának, és szerintünk nem is a kisebb osztálytávolságoknak és -elzárkózásnak volt tulajdonítható, hanem az erdélyi társadalom nagyobb fokú rendtartásának, konzervativizmusának.) ¶

Ha a „produktív szociálpolitika eredményeit az életsorsokat elemezve vizsgáljuk meg, azt találjuk, hogy az eredeti elgondolás (nagyobb juttatással és az azt követő neveléssel végleg kiszakítani az egész családot a szegénységből), csaknem mindig és mindenütt sikerrel járt, ahol a törvény intencióit komolyan vették (tehát a Székelyföldön éppen az elaprózott, alkalmi segély jellege miatt bukott meg). Az egykori segélyezettek a velük felvett interjúk során általában mai napig életük egyik legfontosabb, abszolút pozitív eseményeként értékelik az ONCSA-juttatás elnyerését. ¶

Felhasznált irodalom¶

A magyar – felvidéki és erdélyi – szociálpolitika rendkívül szerteágazó irodalmából az alábbiakban a legfontosabbakat igyekeztünk kiválogatni. ¶

Levéltári források: ¶

Magyarország: Országos Szociális Felügyelőség iratai; Magyar Országos Levéltár (MOL), K–566 ¶

Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltség, MOL K–201.

Földművelésügyi Minisztérium Ált. iratai, MOL K–184. ¶

Észak-Erdélyi ügyek fővezérségi kormány megbízottjának iratai, MOL K–53. ¶

Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet iratai MOL Z 1385–1388 ¶

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, MOL K–27. ¶

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Közjóléti Szövetkezetének iratai, Pestmegyei (PML) Levéltár, K–566.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Fő- és Alispánjának Ált. Közigazgatás Iratai, PML IV. 406 b. és 408. b. ¶

Somogyi Ferenc szociális felügyelő levelezése. Baranya Megyei Levéltár, IX. 705. ¶

Zemplén Vármegye Közjóléti Szövetkezetének iratai, BAZ Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára, VI. 603. ¶

Szlovákia: Bars-Hont Vármegye Alispánjának Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Nyitra Megyei Fiókleveletára, Nitra. ¶

Komárom Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Komárom Városi Fiókleveletára, Komarno. ¶

Kassa Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Állami Levéltár Kassa Városi Fiókleveletára, Košice. ¶

Románia: Szatmárnémeti Törvényhatósági Jogú Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Szatmár Megyei Fiókleveletára, Satu Mare. ¶

Kolozsvár Törvényhatósági Jogú Város Népjóléti Ügyosztályának Iktatott Iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Kolozs Megyei Fiókleveletára, Cluj. ¶

Kolozs Vármegye Alispánjának Ált. Közigazgatás iratai, Uo. ¶

Nagybánya Város Polgármesterének Ált. Közigazgatás iratai, Románia Nemzeti Levéltárának Nagybánya Városi Fiókleveletára, Baia Mare. ¶

Az ONCSA és a közigazgatás szociálpolitikai tevékenységéről a vármegyei hivatalos lapok, illetve az általában nyomtatott formában megjelenő és a törvényhatósági bizottság által megtárgyalt alispáni évnegyedes jelentések adnak számot. Emellett a helyi napilapok is bő terjedelmet szenteltek a témának. Erdély vonatkozásában főleg az országos terjesztésű *Ellenzék*, illetve a lokális, de igen nagy példányszámú *Szamos* napilapban lehet részletes beszámolókat találni. ¶

A felsoroltakon kívül a *Magyar a Magyarért Mozgalom* címmel kiadott kötet (Budapest, 1939.) és az Országos Szociális Felügyelőség vezetőjének, Kádár Leventének az 1940–42-es munkaéveket összefoglaló könyve (*Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap*; Budapest, 1943.) tűnik ki adatgazdagságával. Ezek mellett azonban több száz kisebb-nagyobb terjedelmű írás (cikk és kötet) foglalkozott a „produktív szociálpolitika elméletével és gyakorlatával, csaknem kizárólag pártfóglag. Még a szociáldemokrata baloldal lapja, a Népszava sem kifogásolta a kormányzat e téren végzett munkáját, legfeljebb a juttatottak körét kevesellte; hasonló véleményen volt a szélsőjobboldal szócsövének számító Magyarság is.